

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.3.08
УДК 343.8(09)

Бабак М. А.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та трудового
права НУ «Запорізька політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИПРАВНИХ АРЕШТАНТСЬКИХ ВІДДІЛЕНЬ ЦИВІЛЬНОГО ВІДОМСТВА В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті на основі аналізу Повного зібрання законів Російської імперії розглянуто нормативно-правове регулювання такого виду покарання, як виправні арештантські відділення, що активно застосовувалися царатом на територіях українських губерній у XIX на початку XX ст. Велика увага в роботі приділяється проблематиці формування механізму правового регулювання праці засуджених, створенню в пенітенціарній системі нового виду покарання. Автором робиться висновок про позитивний історичний досвід в організації арештантської праці, накопиченого в попередні періоди імперії. Вказується, що виправні арештантські відділення були організовані на основі арештантських рот, які виникли, як наслідок реагування царського режиму на економічні і політичні проблеми в державі. Також розглянуто особливості виправних заходів на засуджених і використання їх праці на зовнішніх і внутрішніх роботах.

Ключові слова: арештантські роти, виправні арештантські відділення, виправлення, роботи, Російська імперія.

Постановка проблеми. Застосовуючи кримінальне покарання, і законодавець, і правозастосувач, і суспільство в цілому розраховують на те, що у кінцевому підсумку поведінка правопорушника наблизиться до певного взірця та не становитиме загрози для охоронюваних законом інтересів. Іншими словами, особа, що відбула кримінальне покарання в ідеалі не повинна вчиняти нових злочинів та інших правопорушень.

Досягнення мети кримінального покарання, зокрема виправлення засуджених шляхом залученням їх до суспільно-корисної праці, є однією з головних проблем пенітенціарної

науки та практики. Розв'язання цієї проблеми має принципове значення для вирішення досить широкого спектру інших соціальних проблем суспільства, таких як зменшення рівня злочинності, її профілактика, запобігання рецидиву тощо.

Виправлення засуджених з використанням їх праці на благо суспільства вимагає ретельного аналізу накопиченого національного історичного досвіду, зокрема під час перебування українських губерній у складі Російської імперії. Вказане питання сьогодні набуває ще більшої актуальності на тлі російського вторгнення в Україну, адже політики та

науковці піднімають питання про залучення до відновлення цивільної інфраструктури, як засуджених, так і військовополонених російської армії, що обґрунтовано економічними та соціальними обставинами.

В історико-правовій літературі, як правило, досліджуються такі покарання, як смертна кара, заслання, тілесні покарання, тюремне ув'язнення. І це по своєму виправдано, враховуючи, що саме ці види покарань застосовувалися найчастіше (принаймні до скасування тілесних покарань у 1863 р.). На нашу думку, і менш застосовувані види покарань, такі як, виправні арештантські відділення, також повинні стати предметом історико-правових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пошуку та аналізу джерел нормативно-правового регулювання виправних арештантських відділень цивільного відомства в українських губерніях Російської імперії майже не виносилося в окрему тематику наукового пізнання.

Сьогодні ми маємо у наявності велику кількість публікацій із загальної історіографії пенітенціарної науки або її окремих аспектів, що були оприлюднені у різні хронологічні періоди. Вважаємо, що фізично неможливо навести весь перелік праць, тому обмежимося посиланням на основні роботи вчених Російської імперії, радянської доби та пострадянського періоду в яких йде мова про використання праці засуджених.

Так, наукові дослідження дожовтневого періоду пов'язані з іменами таких вчених, як І. Я. Фойницький, С. В. Познишев, М. Г. Фельдштейн, С. К. Гогель, М. Ф. Лучинський, Д. В. Країнський, та ін. Вказані

роботи характеризуються вивченням різних видів покарання та умов їх відбування. Більшість робіт цього періоду мають оглядовий історико-правовий та статистичний характер, описують побут засуджених тощо.

Праці радянського періоду, пов'язанні в першу чергу з прізвищами М. М. Гернета та С. Л. Гайдука. Основною характеристикою робіт був політичний та ідеологічний характер існування соціалізму в країні, а тому інформація подавалася в рамках прийнятої радянської доктрини. Переважно авторами розглядалися кримінальні покарання царського періоду, з акцентом на придушення політичних опонентів царизму.

З початку 1990-х рр. починається сучасний етап дослідження пенітенціарної системи дореволюційного періоду, пов'язаний з іменами таких дослідників, як О. Н. Ярмиш, В. М. Пальченкова, В. В. Россіхін, О. П. Неалов, М. М. Яцишин, І. О. Левчук та ін. У цей період вчені розглядають пенітенціарну систему імперської держави з більш об'єктивних позицій, чому сприяє доступ до архівних джерел, які в радянську добу були недоступними для наукового середовища.

Інтерес сучасних українських науковців пенітенціарної науки означає всю серйозність осмислення ними тієї ролі, яку відіграє інститут виконання покарань у системі державних органів, діяльність яких спрямована в першу чергу на запобігання злочинів, як у теперішньому, так і в майбутньому. В цьому контексті варто відзначити працю А. А. Островського, яка є першою роботою, що присвячена правовим основам діяльності арештантських рот та арештантських виправлених від-

ділень в Україні. Однак, вважаємо, що вказана дисертація має обмежений характер за територією, оскільки автор розглядає функціонування установ переважно на території Автономної республіки Крим та майже не торкається питань діяльності виправних рот і відділень в інших українських губерніях [1].

Загальний аналіз вищенаведених праць дає підстави стверджувати, що більшість науковців не приділяли достатньої уваги дослідженню такого виду покарання як виправні арештантські відділення, що широко застосовувалися в українських губерніях Російської імперії, тому вважаємо за необхідне більш глибоко вивчити це питання.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає у вивченні нормативно-правового регулювання такого виду покарання, як виправні арештантські відділення, що активно застосовувалися царством на територіях українських губерній у XIX на початку XX ст. Вивчення обраної тематики здійснено на підставі аналізу Повного зібрання законів Російської імперії (далі – ПЗЗРІ).

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що дослідження обраної тематики потрібно починати з початку XIX ст., коли перед самодержавством постало завдання зміцнення кордонів Російської імперії у зв'язку з участю у наполеонівських війнах. Для досягнення цієї мети в 1807 р. було зібрано ополчення, тимчасові нерегулярні підрозділи, що складалося з так званих «міліціонних ратників». Метою таких підрозділів була підтримка армії Російської імперії у воєнних діях. 25 листопада 1807 р. було видано указ «Про утримання міліціонних ратників, які поступають

у фортеці й використовуються на будівництві». Згідно цього нормативно-правового акту наказувалося використовувати непридатних до стройової служби на будівництві у фортецях для заміни вільнонайманих робітників. Указ наказував, залучених до робіт у фортецях ратників, називати військовими робітниками (п. 1). Виходячи зі змісту документу до таких ратників застосовувалася суворая військова дисципліна. Воєнізований характер вказаних робітників виплавав з того, що вони перебуваючи переважно у фортецях знаходилися під постійним наглядом комендантів або керівників гарнізонів фортець [2].

Після закінчення у 1812 р. війни з Наполеоном у якості військових робітників почали залучали також засуджених. В цей період спостерігається об'єднання військових-робітників із засудженими, яких використовували на суспільно-корисних роботах. Такий стан речей був закріплений в указі 1816 р. «Про воєнно-робочі батальйони в Москві». Указом наказувалося сформувати батальйони, один з рекрутів, а інший – із «зайвих людей», тобто засуджених і волоцюг [3].

21 серпня 1818 р. згідно положення «Про воєнно-робітничі роти Інженерного корпусу» відбулося чергове законодавче закріплення використання праці засуджених. Комплектувалися дані підрозділи зі службовців саперних і піонерних батальйонів, кріпаків, а також арештантів. До останніх висувалася додаткова вимога бути благонадійним в поведінці (п. 4) [4].

Отже, до початку правління Миколи I (1825 р) був накопичений певний досвід використання засу-

джених на різних суспільно-корисних роботах. Арештантська праця використалися у сфері економіки, але через відсутність централізованого управління та законодавчого регулювання, виникали серйозні проблеми у практиці використання праці засуджених.

Одна з таких проблем, полягала у тому, що особи з антисоціальними установками сприяли розхитуванню дисципліни у військових частинах, ставляючи під загрозу їх боєздатність. Задля вирішення цієї проблеми, царським режимом 23 лютого 1823 р. було видано указ «Про відсилення до Сибіру на поселення волоцюг і злочинців, замість віддачі їх у військову службу та кріпаки» [5]. Вказаним документом, режим самодержавства прагнув відокремити військовослужбовців від арештантів та волоцюг. Указом передбачалося, залучення до війська, зокрема у воєнно-робочі роти, лише осіб, які не були судимі. Результатом такої політики стало значне збільшення кількості каторжан, їх масові втечі із заслання, напади на цивільних з метою пограбування, що створювало велику кількість проблем для режиму. Це підштовхнуло керівництво держави до реформування системи відбування кримінальних покарань. Зміст реформ полягав у залученні арештантів до виконання робіт у містах або селах імперії.

В пенітенціарній системі Російської імперії було запроваджено нові установи – арештантські роти.

Щодо відправної точки у створенні саме арештантських рот науковці інколи вказують, що вперше такі роти були засновані згідно Положення «Про перетворення кріпосних арештантів у фортецях Динабур-

зі та Бобруйську в арештантські роти» від 25 березня 1823 р. В Положенні нібито було регламентовано штат, структуру та розпорядок праці в арештантських ротах у цих містах. Під час дослідження нами встановлено, що у ПЗЗРІ (т. 38) за 1822–1823 рр. не міститься жодної інформації про названий документ, відсутні будь-які вказівки на формування арештантських рот, тим більше в Динабурзі та Виборзі. На нашу думку, вважати цю дату початком існування арештантських рот є не коректним, адже подальше нормативно-правове регулювання арештантських рот у ПЗЗРІ викладено детально і послідовно, аж до 1917 р.

Виходячи з аналізу нормативних документів ПЗЗРІ вважаємо, що першими кроком у створенні саме арештантських рот є царський указ «Про відсилку волоцюг до Сибіру» від 22 березня 1828 р. Указом наказувалося волоцюг, які могли виконувати роботи, відправлялися до робітничих рот (п. 6). Такі роти повинні були функціонувати на основі військової дисципліни [6].

Остаточне ж юридичне закріплення арештантських рот відбулося 10 липня 1830 р. Положенням «Про арештантські роти цивільного відомства, що передбачається сформувати в Одесі та інших містах Новоросійського краю». Згідно Положення було передбачено утворення таких установ у Новоросійському краї, зокрема в Одесі, Ізмаїлі, Херсоні, Сімферополі та Кишиневі [7]. Вказаним документом визначалась сутність арештантських рот, яка полягала у використанні праці засуджених для потреб економічного розвитку держави. Згідно зі п. 2 Положення до арештантських рот могли бути від-

правлені: а) волоцюги, у тому числі ті, які підлягали відправленню на Кавказьку лінію та досягли 25 років; б) засуджені до заслання в Сибір за малозначні проступки; в) засуджені до кріпосних робіт за малозначні проступки; г) засуджені до кріпосних робіт на строк за незначними злочинами або ув'язненню в робітничі будинки. Отже, аналіз Положення свідчить про те, що арештантські роти у 1830 р. не були самостійним видом кримінального покарання, а лише альтернативою для осіб, засуджених до заслання, кріпосної роботи, та ув'язнених до робітничих будинків.

Враховуючи позитивну динаміку залучення арештантів на роботи та суттєву економію бюджету на будівництво інфраструктури, режим царату в подальшому розширював перелік осіб до яких можливо було застосувати покарання у вигляді арештантських рот. Так, 25 березня 1838 р. видано Указ «Про посилення заходів протидії контрабанді». Вказаним документом, передбачалося застосування арештантських рот до засуджених за контрабанду та їх співучасникам (п. 3) [8].

Необхідно відмітити, що Положення 1830 р. не містило визначених термінів перебування засуджених в арештантських ротах. Лише у 1834 р. було прийнято Указ «Про визначення терміну перебування у цивільних арештантських ротах Новоросійського краю волоцюг». Даний указ визначив термін утримання волоцюг до 15 років. Передбачалося їх дострокове звільнення за розпорядженням генерал-губернатора, але не менше ніж через 10 років. Інші засуджені вважались «всегдашніми», тобто не мали визначеного терміну перебування в арештантських ротах.

За порушення правил режиму відбування покарання в арештантських ротах термін міг буди продовжений ще на п'ять років. По звільненню арештантів приписували до міст та селищ Новоросійського краю, за погодженням з його керівництвом [9].

Згідно Положення засуджені до арештантських рот диференціювалися на два розряди: волоцюги та злочинці. Число арештантів у першому розряді нараховувалося від 150 до 180 осіб, а у другому, від 120 до 150 осіб (п.4). Рота ділилася на відділення, в яких не повинно було перебувати більше ніж десять осіб. Також не допускалося, щоб у роті перебували особи різних станів. Командування відділення покладалося на унтер-офіцера.

На момент прийняття Положення спеціальних приміщень для арештантських рот не існувало, тому відповідно до п.8 арештантів розподіляли до місцевих острогів або казарм. Суворо заборонялося застосовувати арештантів на інших роботах, окрім державних та міських (п. 18).

Згідно зі п. 7 визначалися особливості режиму перебування в арештантських ротах. Засуджені підкорювалися суворій військовій дисципліні. Їм заборонялося самостійно виходити за межі території арештантської роти без нагляду (п. 9). Перед виходом на зовнішні роботи арештанти шикувалися в дві шеренги за військовим зразком, після чого відбувалась повірка засуджених викликом за прізвищем та ім'ям. Біля кожного відділення з лівої сторони повинен був йти унтер-офіцер та конвой. Усі рухи арештанти здійснювали за командними наказами офіцера. Під час виконання робіт конвою заборонялося відпускати арештантів

для відправлення особистих потреб. Арештанти мали таке право лише під час «шабашу» (закінчення робіт) та за обов'язкової участі конвоїра. На керівництво арештантської роти держава покладала обов'язок тримати роти в чистоті, а засуджені повинні були бути завжди поголені та охайні.

В цьому контексті, слушно навести уривки з повісті Ф. Достоєвського «Записки з мертвого дому». Письменник відбував покарання в таких ротах, і з середини описав режим його відбування. Так, арештанти в ротах ділилися по розрядам. На площі, арештанти шикувалися, проходили перевірку, офіцери здійснювали переклик складу засуджених. Такий переклик відбувався вранці, обіді та вечорі, інколи переклик міг бути здійснений і більше разів. Арештанти ходили в мундирах та виголені. Коли вони входили до своїх казарм обов'язково повинні були молилися [10, с. 7]. Письменник вказує на те, що національне середовище арештантських рот було різноманітним. Так, наприклад в одній казармі могли знаходитися особи ромської національності, євреї та ін. Усі повинні були уживатися, приймати їжу та пити разом [10, с. 30]. В повісті автор підкреслює тривалість термінів перебування в арештантських ротах, що багато було молодих осіб, які в перший раз входили до роти, безтурботними, не думали про наслідки вчинення злочину та покарання за нього, а виходили вже людьми похилого віку.

Однак, не дивлячись на такі жорсткі умови відбування, використання арештантських рот як виду покарання мало позитивний вплив на економіку. Учений Т. Гончарук у

своїй праці наводить приклад успішності таких рот. У 1842 р. у м. Херсоні повинні були проводитися роботи з осушення боліт. На це було асигновано 500 тисяч карбованців. Проте стало ясно, що цих грошей не вистачить. Вихід швидко знайшли – застосували працю підневільних робітників однієї з «новоросійських арештантських рот». Арештанти все спорудили лише за 160 тисяч. карб. Кращі з арештантів, які довели працю свою гідність отримували право мешкати в містах або селах [11]. Також, цікаві відомості знаходимо на сайті «Української служби інформації» про те, що в'язнів арештантських рот застосували на будівництві відомих Потьомкінських сходів, що зараз є візитівкою м. Одеси. На прикладі, функціонування арештантської роти в Одесі, можна говорити про ефективність цього виду покарання, оскільки в'язні копали криниці, ремонтували пруди, греблі, виконували земляні роботи, будували будинки і споруди цивільного значення [12].

Головним недоліком у діяльності арештантських рот було те, що такі роти не були самостійним видом покарання та призначалися хаотично до 1845 р.

Керівництво державою, оцінивши соціальні і економічні переваги для імперії та визнавши недоліки у функціонуванні арештантських рот у 1845 р. Уложенням «Про покарання кримінальні і виправні», закріпило арештантські роти цивільного відомства як самостійний вид покарання [13]. Арештантські роти посіли перше місце в системі виправних покарань на загальноімперському рівні. У цьому ж році було розроблене Загальне положення про виправні арештантські роти цивільного ві-

домства, у якому визначено режим його відбування [14].

Згідно Положення 1845 р. у роти засуджені потрапляли на підставі рішень уповноважених суб'єктів: а) за вироком суду; б) за розпорядженням уряду; в) за вироком міських і сільських громад; г) за вироком громад і розпоряджень поміщиків.

Усі засуджені до арештантських рот поділялися на два розряди. До першого зараховувалися злочинці та волоцюги, утікачі та особи, які відпрацьовували недоїмки, до другого – люди порочної поведінки за вироком громад. Арештанти першого розряду трималися окремо від арештантів другого розряду. Вказані розряди ділилися на відділення, які формувалися за віком засуджених, станами та професією (п.29).

Згідно Уложення 1845 р. засуджені могли перебувати в арештантських ротах цивільного відомства від одного до десяти років. Перед відправленням засудженого до арештантської роти в обов'язковому порядку його оглядав лікар, який за результатами надав довідку про придатність перебування в ротах (п. 9 Положення 1845 р.).

Особливістю вказаного покарання було те, що воно тягло за собою втрату всіх особливих прав і переваг за станом або присвоєним званням (п. 1 ст. 34 Уложення 1845 р.).

Для засуджених до арештантських рот могли застосовуватися додаткові тілесні покарання. Для осіб, які підлягали тілесним покаранням, потрапляння до арештантської роти починалося з побиття різками. Кількість ударів залежала від терміну покарання у арештантських ротах: від восьми до десяти років – покарання різками від 90 до 100 уда-

рів (ступінь 1); від шести до восьми років – від 80 до 100 ударів (ступінь 2); тимчасово від чотирьох до шести років – від 70 до 80 ударів (ступінь 3); тимчасово від двох до чотирьох років – від 60 до 70 ударів (ступінь 4); на один рік до двох років – від 50 до 60 ударів (ступінь 5).

Результативність праці в арештантських ротах досягалася шляхом особливого режиму утримання засуджених, що був заснований на військовій дисципліні. Режим утримання за Положеннями 1845 р. був схожий з Положенням 1830 р. Він полягав в тому, що арештанти формувалися в підрозділи до десяти чоловік за військовим зразком, дотримувалися стройового порядку та всі рухи виконували за військовим наказом. На зовнішні роботи арештанти вирушали стройовим порядком (п. 36).

Згідно зі п. 45 Положення арештанти працювали з понеділка по суботу, окрім неділі та святкових днів. Неповнолітні засуджені (до 17 років) на тяжку працю не направлялися, останні навчалися майстерності праці.

Для морального виправлення засуджених при арештантських ротах вводилася посада священика як духовного отця й наставника роти. Щодня, вранці та ввечері, проповідувалися молитви, у святкові дні арештанти виводилися до церкви на літургії. Для підтримки в арештантах прагнення до виправлення наказувалося читати настанови про обов'язки християнина, підданого та про покарання і поступове полегшення долі злочинців, які каються у своїй вині (пп. 50, 51, 56). Під час великого посту арештанти православної віри дозволялося готувати їжу самостійно (п. 53). Також для підт-

римки дисципліни неодруженим арештантам заборонялося вступати в шлюб, а одруженим жити із своїми дружинами.

Згідно зі п. 74 за порушення режиму відбування покарання керівництво рот могло накласти на арештантів такі стягнення: за малозначні провини: 1) догану в присутності інших; 2) арешт у темній камері на дві доби; 3) позбавлення гарячої їжі на період від двох до чотирьох днів; 4) покарання різками до 30 ударів. За більш вагомі порушення могли застосовуватися: 1) посилення тілесного покарання до 100 ударів різками; 2) гоління половини голови засудженого; 3) тимчасове заковування в кайдани.

Персоналу наказувалося щомісяця робити аналіз поведінки арештантів та записувати висновки до спеціального журналу. За наявності належної поведінки й успішної праці режим для таких арештантів міг пом'якшуватися. З дозволу ротного командира такі арештанти допускалися до нагляду за роботами інших засуджених. Крім того, арештанти, які мали гарну поведінку отримували першочергове право при розподілі на більш легку роботу (п.34).

Положення 1845 р. на відміну від попередніх нормативно-правових актів регулювало також порядок вибуття арештантів з рот, а саме: а) після відбуття призначеного терміну; б) у разі втрати працездатності; в) за вимогою громади або поміщика; г) за рішенням суду (п. 80). Під час звільнення арештанту надавалися певні грошові кошти для підтримки (п. 85).

Після відбуття покарання, відповідно до пп. 81, 82, 83 встановлювався чотирирічний нагляд, який

передбачав, що звільнений арештант не мав права самостійно, без дозволу, змінити або покинути місце свого проживання.

05 травня 1855 р. вийшов указу «Про присвоєння номерів арештантським ротам цивільного відомства». У додатку до якого міститься список рот по Російській імперії. Загальна кількість таких рот станом на 1855 р. склала тридцять сім. В українських губерніях налічувалося одинадцять рот, що складає майже тридцять відсотків від загальної кількості по імперії. Вони були розташовані, по одній у Харкові, Катеринославі, Кам'янець-Подільську, Ізмаїлі, Херсоні, Керч-Єнікальську, Сімферополі та по дві в Одесі й Києві [15].

На початку 60-х рр. XIX ст. у зв'язку з проведенням селянської реформи та скасуванням кріпацтва значно зросла кількість засуджених селян. У селянських виступах проти реформи взяли участь понад два мільйони осіб. У зв'язку з цим значно збільшилася кількість засуджених у арештантських ротах. Це призвело до пошуку оптимальних шляхів керівництва цими установами. У 1863 р. вони були передані у відання Головного управління шляхів сполучень і публічних будівель, а з 1864 р. у підпорядкування губернаторам.

Проте, такі заходи не принесли успіху, застосування праці засуджених в арештантських ротах виявилось достатньо не вигідними для губернських міст, оскільки покарання не покривало фінансових витрат на утримання роти.

Доцільність покарання у виді арештантських рот піддавалася сумніву ще й тому, що можливість забезпечити арештантів роботою протягом року була відсутня. На зиму

міські роботи, як правило зупинялися, і гостро стояло питання зайнятості арештантів. Також покарання носило занадто суворий характер для цивільних осіб, які повинні були дотримуватися військових порядків. Це призвело до розпуску в 1870 р. усіх арештантських рот та створенню на їх основі нового типу пенітенціарних установ – виправних арештантських відділень. Згідно закону «Про перейменування арештантських рот цивільного відомства у виправні відділення та про Введення в них цивільного управління та нагляду» від 31 березня 1870 р. арештантські роти цивільного відомства були перейменовані у «виправні арештантські відділення цивільного відомства» [16]. В цьому ж році арештантські відділення були передані у віддання Міністерства внутрішніх справ.

Законом значно змінювався режим утримання засуджених до цього виду покарання. У виправних арештантських відділеннях скасовувалась військова дисципліна, засудженні повинні були працювати лише всередині тюрми. Передбачалась часткова оплата праці, яка видавалася на руки арештантам.

Засудженні працювали в ткацьких, слюсарних, пошивних сферах, тобто на підприємствах в середині установ виконання покарання на відміну від арештантських рот, які використали засуджених на зовнішніх роботах, «на свіжому повітрі» (будівництво вулиць, будинків та інших цивільних об'єктів).

Однак, зміни до основного кримінального закону Російської імперії були внесені лише у 1885 р. В новій редакції Уложення про покарання кримінальні і виправні нареш-

ті було унормовано зміну про перейменування арештантських рот на виправні арештантські відділення цивільного відомства [17]. В редакції Уложення 1885 р. виправні арештантські відділення цивільного відомства були віднесені до виправних покарань та зайняли перше місце серед них (ст. 30 Уложення). Максимальний термін відбування покарання у виправних арештантських відділеннях у порівнянні з арештантськими ротами був знижений від десяти до чотирьох років (ст. 31 Уложення 1885 р.).

О. Н. Ярмиш наголошує, що у передреволюційний період і наступні роки, арештантські відділення, що знаходились на території України, тримали першість по країні за кількістю ув'язнених: у 1904 р., наприклад населення Миколаївського арештантського відділення (Херсонська губернія) становило у середньому 761 чоловік, Харківського – 680, Херсонського – 560 чоловік [18, с. 237-238].

Згідно відомостей журналу «Тюремний вісник» на території України в кінці XIX – поч. XX ст. функціонувало декілька виправних арештантських відділень: у Катеринославі, Києві, Керч-Єникалі, Одесі, Кам'янець-Подільську, Полтаві, Сімферополі, Миколаєві, Харкові (два відділення) та Херсоні. Враховуючи наведене, можливо дійти до висновку, що основна тенденція функціонування виправних установ збереглася. На відміну від арештантських рот, відділення були також утворені в Полтаві і Миколаєві. В Києві та Одесі замість декількох арештантських рот було утворено по одному відділенню, а в Харкові два відділення. До 1917 р. арештантські відділення, що знахо-

дилися на території України, переважали за чисельністю ув'язнених [19].

Висновки. Підводячи підсумки, можемо констатувати, що попередниками арештантських рот на початку XIX ст. були воєнно-робочі роти, які виникли, як наслідок реагування царату на економічні і політичні проблеми в державі.

Вважаємо, що вперше юридичне закріплення арештантських рот цивільного відомства відбулося у Положенні «Про арештантські роти цивільного відомства, що передбачається сформувати в Одесі та інших містах Новоросійського краю» 1830 р., яким передбачено утворення таких установ в Одесі, Ізмаїлі, Херсоні, Сімферополі та Кишиневі. Таким чином, українські губернії стали випробувальним «майданчиком» для цього виду покарання. Аналізуючи пункти Положення 1830 р., ми дійти до висновку, що арештантські роти цивільного відомства спочатку не були самостійним видом кримінального покарання, а лише альтернативою для осіб, засуджених до заслання, кріпосної роботи, та ув'язнених до робітничих будинків.

До 1845 р. даний вид покарання не мав визначеного терміну, що дорівнювалося майже довічному ув'язненню засуджених, та унормованого порядку відбування. Основними заходами виправлення поведінки засуджених була жорстока військова дисципліна, яка досягалась за допомогою мілітаризованих правил, побиття різками, тяжкої праці та духовного впливу російської православної церкви. Тільки після 1845 р. арештантські роти були переформатовані у основний вид покарання, яке зайняло перше місце у диферен-

ціації виправних видів покарання Російської імперії.

У 1870 р. арештантські роти були реорганізовані в арештантські виправні відділення, що упорядкувало значно змінило умови режиму відбування, терміни відбування, підзвітність та завдання, які стояли перед керівництвом відділень. Також скасувалася військова дисципліна, зовнішні роботи замінювалися внутрішніми. Порівнюючи арештантські роти та виправні арештантські відділення, ми вважаємо, що такі покарання не дивлячись на еволюцію зберігало в собі положення старого і нового законодавства Російської імперії, що виражалось в збереженні станового принципу призначення покарання та здійснення релігійно-морального впливу на засуджених.

Станом на 1855 р. в українських губерніях існувало одинадцять арештантських рот, що від загальної кількості склало майже тридцять відсотків. Такі данні свідчать про продовження політики царату щодо застосування такого виду покарання саме в Україні.

Після жовтневого перевороту та приходу більшовиків до влади такий вид покарання був скасований, але практика залучення засуджених до праці використовувалася й надалі, набувши нового ідеологічного змісту. Як наслідок, виправні арештантські відділення в період радянської влади стали підґрунтям для запровадження виправних-трудових установ, головним завданням яких було задекларовано виправлення засуджених через працю на благо побудови комунізму. Однак, труд засуджених в реаліях перетворився на інструмент тоталітарної

системи для придушення опору населення та використання в промисловості як дешевої робочої сили. Та-

ка система проіснувала до розпаду Радянського союзу, аж до 1991 року.

Список використаних джерел

1. Островський А. А. Правові засади діяльності арештантських рот у Російській імперії : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Сімферополь, 2018. 244 с.
2. О содержании поступающих в крепости милиционных ратников, употребляемых в производстве строений. ПСЗРИ. Собрание первое. Т. XXIX (1807). No 22696.
3. О военно-рабочих батальонах в Москве. ПСЗРИ. Собрание первое. Т. XXXIII (1816). No 26252.
4. О утверждений положений о военно-рабочих ротах для Инженерного корпуса. ПСЗРИ. Собрание первое. Т. XXXV (1818). No 27491.
5. О отсылке в Сибирь на поселения бродяг и предступников, вместо отдачи их во военную службу и крепостные работы. ПСЗРИ. Собрание первое. Т. XXXVIII (1823). No 29328.
6. Об отсылке бродяг в Сибирь. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. III (1828). No 1893.
7. Положения о арестантских ротах гражданского ведомства, предполагаемых сформировать в Одессе и других местах Новороссийского края. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. V (1830). No 3786.
8. Об усилений мер против контрабанды. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XIII (1838). No 11088.
9. Об определении срока бытности в гражданских арестантских ротах Новороссийского края бродяг. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. IX (1834). No 6904.
10. Достоевский Ф. М. Записки из мертвого дома. Петербург : *Типография Эдуарда Праца*, 1862. 326 с.
11. Гончарук Т. Г. Арештантські роти цивільного відомства у розбудові Одеси другої третини XIX ст. URL: <https://surl.li/fprmv>.
12. Потемкинская лестница: неизвестное об известном месте. *Українська служба інформації*. URL: <http://surl.li/fprnj>
13. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года: [Веб-сайт]. URL: <http://surl.li/fprnq>
14. О положении исправительных арестантских ротах гражданского ведомства. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XX (1845). No 19285.
15. О формировании пуговиц офицерам и нижних чинов военно-рабочих рот Путей и Сообщений и арестантских ротах гражданского ведомства, и о присвоении номеров арестантским ротам гражданского ведомства. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XXX (1855). No 29284.
16. О переименовании арестантских рот гражданского ведомства в исправительные отделения и о ведении в них гражданского управления и надзора. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XLV (1870). No 48206.
17. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года: [Веб-сайт]. URL: <https://inlnk.ru/BpL6x>
18. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX - на початку XX ст. Харків : Консум, 2001. 288 с.
19. Бабак М. А., Пальченкова В. М. Нормативне регулювання діяльності виправних арештантських відділень в Російській імперії. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : Матеріали XIV міжнар. науково-практ.

конф., що присвяч. 101-річчю Нац. ун-ту кораблебудування ім. адмірала Макар., м. Миколаїв, 2 груд. 2021 р. Миколаїв, 2021. С. 19–23.

***М. Babak**, postgraduate student of the department of constitutional, administrative and labor law of the National University «Zaporizhzhia Polytechnic»*

Peculiarities of regulatory and legal regulation of correctional detention centers of the civil department in the Ukrainian provinces of the Russian Empire

The article, based on the analysis of the Complete Code of Laws of the Russian Empire, examines the legal regulation of such a type of punishment as correctional detention centers, which were actively used by the tsarist regime in the territories of ukrainian provinces in the nineteenth and early twentieth centuries. It is indicated that correctional detention centers were organized on the basis of detention companies that arose as a result of the tsarist regime's response to economic and political problems in the state. The author analyzes the regulatory documents on the organization of prisoner companies and correctional detention centers. The author also examines the peculiarities of correctional measures for convicts and the use of their labor in external and internal works.

Keywords: *prisoner companies, correctional prison departments, correction, work, Russian Empire.*